

הרב אברהם נחשון (קופרמן)

מבוא והצגת הנושא

דיונינו יעסוק במעמד המצוות שנכתבו בחומש דברים. את החומש אמר משה רבינו לעם ישראל בשנת הארבעים החל מראש חודש שבט¹, ועד לפטירתו מן העולם בז' באדר (מגילה יג ע"ב). הרמב"ם בספר המצוות מונה בספר דברים מאתיים מצוות חדשות (!) מבין תרי"ג המצוות שאותן הוא מונה בכלל התורה². הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות חולק רק על פרטים מתוך המכלול, אך מסכים איתו לגבי העיקרון³.

לגבי המצוות הכתובות בספר דברים, ישנה מחלוקת גדולה המתחילה בחז"ל, ונמשכת ברמב"ן, באברבנאל, וברדב"ז: מתי קיבל אותן משה? מתי אמר אותן לישראל? מתי נכתבו?⁴ דעת הרמב"ן בהקדמתו לספר דברים היא:

וכבר נאמרו לו כולן בסיני, או באוהל מועד בשנה הראשונה קודם המרגלים, כי בערבות מואב לא נתחדשו לו אלא דברי הברית..

כלומר משה קיבל את כל תרי"ג המצוות בסיני, או באוהל מועד בשנה הראשונה, ומבחינת נתינת התורה מהקב"ה למשה, זהו סיומו של התהליך. והנה בתחילת דבריו אומר שם הרמב"ן:

"הספר הזה ענינו ידוע שהוא משנה תורה. יבאר בו משה רבינו לדור הנכנס בארץ רוב מצות התורה הצריכות לישראל, ולא יזכיר בו דבר בתורת כהנים ולא במעשה הקרבנות ולא בטהרת כהנים ובמעשיהם, שכבר ביאר אותם להם, והכהנים זריזים הם לא יצטרכו לאזהרה אחר אזהרה. אבל בישראל יחזיר המצוות הנהוגות בהם, פעם להוסיף בהם

מחקר זה נערך בהמלצת ועדת המחקר הבין מכללתית במכון מופ"ת, ובתמיכת האגף להכשרת עובדי הוראה במשרד החינוך.

1 כמבואר בדברים א', ג.

2 במפתח הרב קאפח לספר המצוות, מהדורת רמב"ם לעם, מוסד הרב קוק תשי"ח, מצוות ת"ד - תרי"ג.

3 בסוף ספר המצוות מסכם הרמב"ן את ההבדלים שבין מנין המצוות שלו לבין מניינו של הרמב"ם, ומסיכום זה יוצא שהוא מסכים לרוב המוחלט של המצוות שבספר דברים.

4 יעניין בפשוטו של מקרא, לדודי הרב יהודה קופרמן, הוצאת מכללה י-ם, תשס"א, ח"א עמ' 89-90.

ביאור, ופעם שלא יחזיר אותם רק להזהיר את ישראל ברוב אזהרות כמו שיבואו בספר הזה בעיני עבודת גלולים אזהרות מרובות זו אחר זו בתוכחות וקול פחדים, אשר יפחיד אותם בכל ענשי העבירות, ועוד יוסיף בספר הזה **כמה מצוות** שלא נזכרו כלל, כגון היבום; ודין המוציא שם רע; והגרושין באשה; ועדים זוממין, וזולתו...”

הרמב"ן מחלק את מצוות ספר דברים לשלוש קבוצות:

האחת – ביאור של רוב מצוות התורה הנוהגות בישראל (ולא בכהנים).

השניה – חזרה מדוייקת על מצווה שהוזכרה בארבעת החומשים הראשונים, כדי להזהיר להפחיד ולהרתיע, כגון איסור עבודה זרה.

והשלישית – תוספת “כמה” מצוות מחודשות, שלא הוזכרו כלל בחומשים הקודמים.

באומרו, שאת רוב מצוות התורה מבאר משה בחומש דברים, ושהוא מוסיף רק כמה מצוות שלא נזכרו כלל, קובע הרמב"ן, שהרוב המוחלט של מצוות ספר דברים הן מצוות מבוארות, כלומר מצוות שמסבירות את המצוות שבארבעת החומשים. וכאן המקום לציין, שבפרשיות ההלכתיות של ספר דברים, משתמש הרמב"ן במילים שנגזרות משורש בא"ר בסביבות 100 פעמים!

נשאלת השאלה: מי שעובר – גם שלא בעיון – על המצוות שבחומש דברים רואה, שמאתיים המצוות המחודשות שבספר אינן חזרה על מצוות שהוזכרו כבר בארבעת החומשים. הדבר תקף ביחוד לדעת הרמב"ם⁵ – שהרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות לא השיג עליה – לפיה אין מונים כשתי מצוות בתרי"ג, מצווה שחזרה על עצמה פעמיים. באופן זה, לדעתם, מאתיים המצוות המחודשות שבספר דברים, אינן יכולות להיות כפולות של המצוות שהוזכרו בארבעת החומשים הקודמים!?

הבה נדגים את השאלה בצורה קונקרטית: בפרשת כי תצא מובאת מצוות שילוח הקן, לגביה אומר הרמב"ן (דברים כ"ב ו):

“כי יקרא קן צפור לפניך – גם זו מצוה **מבוארת**, מן ‘אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד’ (ויקרא כ"ב כח).

ודבריו קשים להבנה – הרי אלו הן שתי מצוות שונות לחלוטין, אותו ואת בנו היא מצוות לא תעשה ק"א במנין המצוות של הרמב"ם, ואילו אותו ואת בנו היא מצוות לא תעשה ש"ו, ומצוות עשה קמ"ח של ‘שלח תשלח’? אותו ואת בנו נאמר לגבי בהמות, ואילו שילוח הקן לגבי צפורים? אותו ואת בנו מותר לשחוט את שניהם יום אחרי יום, ואפילו האחד לפנות ערב, ואת השני בלילה, ואילו בשילוח הקן אסור לקחת את האם בכל מצב? אותו ואת בנו שייך בבעלי חיים

5 הקדמה לספר המצוות שורש תשיעי.

ביתיים, ואילו שילוח הקן הוא רק בקן "מזדמן", שאינו שייך למשלח? כיצד אם כן ניתן בכלל לומר, שמצוות שילוח הקן מבארת את מצוות אותו ואת בנו? שאלה יסודית זו ודומותיה ששייכת לרבות ממצוות ספר דברים, ושלמרבה ההפתעה לא נידונה כלל במחקר, היא זו שתעמוד בבסיס דינוניו.

פרק א': המשמעות הבסיסית של 'מצווה מבוארת'.

הנחת היסוד אותה אבסס במאמר זה היא, שהמושג 'מצווה מבוארת' בדברי הרמב"ן, רחב בהרבה ממשמעותו הבסיסית. המשמעות הבסיסית היא בוודאי - מצווה החוזרת על עצמה, ומוסיפה ביאור למצווה המקורית, שהופיעה באחד מארבעת החומשים הראשונים.

הבה נדגים את המשמעות הבסיסית. בפרשת קדושים (ויקרא י"ט, יט) כותבת התורה: "ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך". ואילו בפרשת כי תצא (דברים כ"ב, יא) נאמר: "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו".

וכותב הרמב"ן: "וביאר⁶ בשעטנז, שאיננו רק⁷ בצמר ופשתים, והזכיר 'לא תלבש' - ללמד שאין העליה אסורה אלא בענין לבישה".

ניסוח המצווה בדברים מבאר ש"שעטנז" שנאמר בויקרא פירושו צמר ופשתים, ושהעליה שנאמרה שם איננה עליה כלשהי, אלא רק על ידי לבישה. זהו הרובד הבסיסי של הביאור במצווה. מדובר באותה המצווה, וישנם מושגים שאינם ברורים לשומע, ולכן משה רבינו מסביר ומבהיר את הטעון בירור.

נעבור לדוגמה נוספת השייכת לרובד הבסיסי של המצווה המבוארת, אך שונה ממצוות שעטנז, מצוות השבת אבידה. בפרשת משפטים נאמר: "כי תפגע שור אויבך או חמורו תועה השב תשיבנו לו". ואילו בפרשת כי תצא (כ"ב, א-ג) נאמר:

(א) לא תרעה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם השב תשיבם לאחיך:

(ב) ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו נאספתו אל תוך ביתך ונהיה עמך עד דרש אחיך אתו והשבתו לו:

(ג) וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו וכן תעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה לא תוכל להתעלם:

ומפרש הרמב"ן במקום:

6 זו מצווה מבוארת.

7 'רק' במובן של אלא.

"לא תראה את שור אחיך או את שיר נדחים" – זו מצוה **מבוארת**, שאמר בתורה⁸: "כי תפגע שור אויבך או חמורו תועה השב תשיבנו לו", והוסיף בכאן לאמר "נדחים", כי "תועה" שתעה מדרכו ויכול להטותו הדרך בלא עמל גדול, ועתה הזכיר "נדחים" שברחו ממנו והרחיקו. והזכיר "שה" שהוא כאבד⁹, ולכך **ביאר** בכאן: "ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו ואספתו אל תוך ביתך". ואמר "וכן תעשה לחמורו" – שהוא בהמה טמאה, "וכן תעשה לשמלתו" – אע"פ שאין השמלה חביבה על בעליה כבעלי החיים, ואין ההפסד בה מצוי כבהם שאפשר שימותו, "וכן תעשה לכל אבדת אחיך" – מכל כלי ביתו אף על פי שאין חביבין כשמלתו אשר יכסה בה.

ועל מדרש רבותינו¹⁰ (ספרי מה, ב"מ ל ע"א) הוסיף עוד בכאן דברים רבים, כגון "והתעלמת", פעמים שאתה מתעלם, "השב", אפילו מאה פעמים (ב"מ לא א), "תשיבם", אפילו ליגיתו ולחורבתו (שם), והחזירה¹¹ בסימנים, ודברים אחרים נדרשים בפרשה.

המצווה בכי תצא מוסיפה למצווה במשפטים נדבר, ולכן משתמש כאן הרמב"ן פעמיים בלשון 'מוסיף'. בספר שמות מבוארת המצווה רק בצורתה הקלה והפשוטה, ואילו בספר דברים בצורתה הקשה והמחייבת יותר – גם כשהאבידה רחוקה מאד מבעליה, גם כשיש צורך להכניסה לבית המוצא ואי אפשר להשיבה מיידית, וגם באבידות שאינן בעלות ערך כשור ושה ואין ההפסד שיגרם לבעלים משמעותי כל כך. לדעת חז"ל ישנן תוספות מרובות במצווה. נמצאו למדים ששני רבדים קיימים בצורתה הבסיסית של המצווה המבוארת, הראשון – תוספת הסבר וברור, והשני – תוספת שלב ונדבר.

פרק ב': מצווה מבוארת – בעלת טעם מחשבתי משותף

כדי להבין את הגדרת הרמב"ן למצווה מבוארת, נתייחס לפרשית שילוח הקן. בפרשת כי תצא (כ"ב, ו-ז) נאמר:

(ו) **כִּי יִקְרָא קֶן צְפוּר לְפָנֶיךָ בְּדֶרֶךְ בְּכָל עֵץ אוּ עַל הָאָרֶץ אֲפֻרָחִים אוּ בְיַצִּים, וְהָאֵם רֹבֶצֶת עַל הָאֲפֻרָחִים אוּ עַל הַבְּיַצִּים, לֹא תִקַּח הָאֵם עַל הַבָּנִים.**
(ז) **שְׁלַח תְּשַׁלַּח אֶת הָאֵם וְאֶת הַבָּנִים תִּקַּח לָךְ, לְמַעַן יִיטַב לָךְ וְהֶאֱרַכְתָּ יָמִים.**

8 שמות כ"ג, ד. הרמב"ן מכנה את ארבעת החומשים הראשונים – 'תורה', כי חומש דברים הוא משנה תורה!

9 הכוונה כאבוד לחלוטין.

10 כלומר לא על פי פשוטו של מקרא, אלא עפ"י חז"ל וההלכה.

11 כלומר חובת ההחזרה

מסביר הרמב"ן:

"כי יקרא קן צפור לפניך" - גם זו מצוה מבוארת מן אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כ"ב, ח). כי הטעם בשניהם לבלתי היות לנו לב אכזרי ולא נרחם, או שלא יתיר הכתוב לעשות השחיתה לעקור המין אע"פ שהתיר השחיטה במין ההוא, והנה ההורג האם והבנים ביום אחד או לוקח אותם בהיות להם דרור לעוף כאלו יכרית המין ההוא.

כאמור במבוא, מדובר בשתי מצוות השונות זו מזו מבחינה הלכתית, ושתייהן נמנות על ידי הרמב"ם והרמב"ן כמצוות שונות. אך הטעם המחשבתי שלהן שווה, והוא - או להקנות לעצמינו את מידת הרחמים, או - לשמור על קיומו של מין בעלי החיים. המצווה מבוארת כיוון שהטעם בשתי המצוות שווה. בזאת מרחיב הרמב"ן את הגדרתה הבסיסית של המצווה המבוארת.

פרק ג': מצווה מבוארת - בעלת מטרה הלכתית משותפת

נאמר בספר דברים (כ"ב, ח): "כי תקנה בית חדש ועשית מעקה לגגך, ולא תשים דמים בביתך, כי יפל הנפל ממנו".

וכתב הרמב"ן: "ועשית מעקה - מצות המעקה מחודשת, או מבוארת מלא תעמוד על דם רעך (ויקרא י"ט, טז)".

לאפשרות שמצוות מעקה היא מצווה מבוארת ממצוות 'לא תעמוד על דם רעך' יקשה: הרי אלו שתי מצוות נפרדות בספר המצוות¹², וכיצד סובר הרמב"ן שזו מצווה מבוארת? ועוד, הרי מצוות מעקה היא מצוות עשה, ולא תעמוד - מצוות לא תעשה?

אלא שלשתי המצוות ישנה מטרה הלכתית שווה, והיא: להרחיק נזקים מהזולת, ובזאת הופכת המצווה למבוארת. אין מדובר כאן על טעם מחשבתי, אלא על מטרה הלכתית משותפת. יש לשים לב, ששתי המצוות שונות בגדריהן ההלכתיים. 'לא תעמוד על דם רעך' הינה הרחקת מזיק קיים המתרגש ובא על חבירו¹³, בעוד שבניית מעקה הינה בניית גדר על מנת להרחיק אפשרות נזק עתידית. בניית מעקה היא רק בביתו שלו, בעוד שלא תעמוד הוא גם במזיק חיצוני. הכיוון ההלכתי המשותף הוא היוצר את המצווה המבוארת.

פרק ד': מצווה מבוארת - הרחבה למקרה קיצוני

בפרשת כי תצא (כ"א, יח-כא) מובא דין בן סורר ומורה:

12 מ"ע קפד ומל"ת רצז.

13 בספר המצוות כלל בה הרמב"ם גם את חובת העדאת ממון עבור חבירו, בניגוד לנאמר בהל' רוצח סוף פ"א.

(יח) כִּי יִהְיֶה לְאִישׁ בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֵה אֵינָנו שֹׁמֵעַ בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ וַיִּסְרוּ אֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם.

(יט) וְתִפְשׂוּ בּוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ וְהוֹצִיאוּ אֹתוֹ אֶל זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל שַׁעַר מִקְדָּמוֹ.

(כ) וְאָמְרוּ אֶל זִקְנֵי עִירוֹ בְּנֵנוּ זֶה סוֹרֵר וּמוֹרֵה אֵינָנו שֹׁמֵעַ בְּקוֹלָנוּ זוּלָּל וְסָבָא.

(כא) וְהִנְמִיחַ כָּל אֲנָשֵׁי עִירוֹ בְּאֲזָנֵיהֶם נֶמֶת וּבַעֲרַף הָרֶעַ מִקֶּרְבָּךְ וְכָל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמָעוּ וַיִּרְאוּ.

מפרש שם הרמב"ן:

"...והנה יש עליו שני עונשין, האחד שהוא מקלה אביו ואמו וממרה בהם, והשני שהוא זולל וסובא עובר על מה שנצטוונו (ויקרא י"ט, ב) "קדושים תהיו", ונאמר עוד (לעיל י"ג, ה) "ואותו תעבדו וכו' תדבקו", כאשר פירשתי (לעיל ו', יג) שנצטוונו לדעת השם בכל דרכינו, וזולל וסובא לא ידע דרך ה'¹⁴. ועל הכלל, אין בו עתה חטא מות ועל שם סופו הוא נדון כמו שהזכירו רבותינו (סנהדרין ע"א)...וגם זו מצוה מחודשת, או מבוארת מן 'כבד את אביך ואת אמך' (שמות כ', יב) ואיש אמו ואביו תיראו' (ויקרא י"ט, ג)".

לפי האפשרות שדין בן סורר ומורה הוא מצווה מבוארת נצטרך להבין מה הקשר בין מצווה זו לבין מצוות כבוד אב ואם ומוראם, הרי במצוות אלו עם כל חשיבותן, אין חיוב מיתה? ועוד קשה, שהרי מבואר בגמרא סנהדרין (סט ע"א) שפרשה זו נאמרה מאז היות הבן בר מצווה למשך שלושה חודשים בלבד, בעוד שמצוות כבוד אב ואם ומוראם הם במשך כל ימי חייו הבן כלפי הוריו? ועוד - פרשת בן סורר ומורה נאמרה רק בבן¹⁵, בעוד שמצוות כבוד אב ואם ומוראם נאמרו גם לבנות!?

אלא שמשמעותה של מצווה מבוארת לפי הרמב"ן רחבה יותר מהגדרתה הבסיסית, וכאן ההרחבה היא למקרה קיצוני וחמור. למצוות כבוד אב ואם ומוראם ישנו רובד בסיסי המחייב כל בן ובת במשך כל ימי חייהם. אך ישנו מקרה חמור וקיצוני, בו הבן בגיל מסויים ביותר עובר על מצוות אלו, והתורה מחייבת אותו על כך מיתה. דוגמה קיצונית זו צומחת על בסיס כבוד אב ואם ומוראם, ובתור שכזאת היא מצווה מבוארת, אך מגיעה הרחק מבחינת העונש

14 במשנה בסנהדרין פ"ח מ"ג מופיע שינוי פן שלישי בחטאו של בן סורר ומורה, והוא - גניבה.

15 משנה סנהדרין פ"ח מ"א.

הניתן לבן שעובר עליה.

לסיום פרק זה נעיר, שבתחילת דבריו מזכיר הרמב"ן את הקשר בין בן סורר ומורה גם למצוות כבוד אב ואם ומוראם, גם למצוות קדושים תהיו, וגם לחובה לדעת את השם בכל דרכינו. אך כשהוא מזכיר את המצווה המבוארת, הוא משמיט את השתים האחרונות.

כמו כן יש לציין שהגמרא בסנהדרין (סג ע"א) אומרת, שאזהרת בן סורר ומורה היא מ"לא תאכלו על הדם"¹⁶, וכן הוא ברמב"ם בהלכות ממרים (פ"ז ה"א) ובספר המצוות (ל"ת קצה), וגם הרמב"ן שם הסכים לכך¹⁷, ואילו בפירושו לתורה אין הרמב"ן מזכיר זאת כלל.

פרק ה': מצווה מבוארת - גזירה דאורייתא

נתייחס עתה לאיסור חרישה בשור ובחמור יחדיו. נאמר בספר דברים (כ"ב, י): "לא תִּחְרֹשׁ בְּשׂוֹר וּבַחֲמוֹר יַחְדָּו". הסביר הרמב"ן: "ואמר לא תחרוש בשור ובחמור - והוא הדין לכל מיני הכלאים. והיא מצווה מבוארת מן בהמתך לא תרביע כלאים (ויקרא י"ט, יט), שדרך כל עובד אדמתו להביא צמדו ברפת אחת וירכיב אותן". כלומר: האיסור לחרוש בשור וחמור יחדיו נועד להרחיק את האדם מהרבעתם, כי דרך החורש בשניהם יחד לשכנם ברפת אחת, ולהרכיבם יחד. אם כן איסור החרישה נחשב מצווה מבוארת בהיותו הרחקה מאיסור תורה אחר שנכתב בספר ויקרא. אין איסור החרישה מסביר ומבאר את איסור ההרבעה, אלא קשור אליו בקשר של סייג וגזירה, וזהו פן מחודש של מצווה מבוארת. בדרך כלל גזירות וסייגים הם איסורי דרבנן, ואילו כאן ישנה תופעה מעניינת בה מצווה דאורייתא מהווה גזירה למצווה אחרת. תופעה זו נדונה והורחבה במספר מקורות¹⁸.

פרק ו': מצווה מבוארת - הוספת מצוות לא תעשה

בפרשת כי תצא (כ"ב, ד) נאמר: "לא תראה את חמור אחיך או שורו נופלים בדרך והתעלמת מהם הקם תקים עימך". כתב שם הרמב"ן: "והוסיף במצוות הטעינה להזהיר עליה במצוות לא תעשה, כי בתורה¹⁹ אמר (שמות כ"ג, ה) 'עזוב תעזוב עמך' - מצוות עשה". מדברי הרמב"ן הללו למדנו משמעות חדשה למצווה מבוארת: מצווה שהוזכרה בארבעת החומשים הראשונים כמצוות עשה, ובחומש דברים לא נוסף עליה

16 ויקרא י"ט, כו.

17 אלא שלדעתנו יש למנות בבן סורר ומורה שתי מניעות, ולא אחת כדעת הרמב"ם.

18 למשל באבות דרבי נתן פ"ב ה"א; ור"י ענגיל בלקח טוב כלל ח'.

19 עיין הערה 8.

שום ביאור, ואין בה שום תוספת, אלא שאותו הדבר אסור במצוות לא תעשה.

פרק ז': מצווה עצמאית בתרי"ג המשלימה מצווה אחרת בנושא אחד

נאמר בספר דברים (כ"ג, כ):

"לא תשיך לאַחִיךָ נֶשֶׁךְ נֶשֶׁךְ כֶּסֶף נֶשֶׁךְ אֶכֶל נֶשֶׁךְ כָּל דָּבָר אֲשֶׁר יִשְׁךְ".

הסביר הרמב"ן:

"לא תשיך לאחריך" – גם זו מצווה מבוארת (ויקרא כ"ה, לו-לז), יוסיף בכאן אזהרה גם ללווה, מה שאין כן בכל דיני ממונות שאם רצה הוא ליזוק בנכסיו רשאי, אבל מפני רגילות החטא הזה יזהיר בו גם הלווה".

מדובר כאן באיסור ללווה. האיסור המרכזי של ריבית הוא האיסור למלווה הפוגע ונושך את הלווה ואת ממונו. בעבירה אחרת לא היתה התורה אוסרת על הלווה, שהרי הוא נותן את הריבית מרצונו, אך עקב שכיחות העבירה בגלל רצון המלווה להרבות את הונו, הוסיף הקב"ה איסור גם על הלווה. מצווה בדברים המשלימה את פרשת הריבית מהווה משמעות חדשה למצווה מבוארת.

פרק ח': מצווה נוספת היוצרת מסגרת הלכתית כללית

נאמר בדברים (י"ז, א): "לא תזבח לה' אֱלֹהֶיךָ שׂוֹר נֶשֶׁה אֲשֶׁר יִהְיֶה בוֹ מוֹם כָּל דָּבָר כִּי תוֹעֵבֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא".

הסביר שם הרמב"ן: "לא תזבח לה' אלהיך כל דבר רע" – אזהרה למפגל קדשים על ידי דבור רע²⁰, ועוד נדרשו בו שאר דרשות בשחיטת קדשים, לשון רש"י. והנה זו מצווה מבוארת, שכבר הזהיר על השוחט בעלי מומים (ויקרא כב, כב), וחזר להוסיף המפגל".

איסור מפגל בקדשים, הוא לעשות אחת מארבע העבודות²¹ על מנת להקטיר את האימורים או לאכול את בשר הקרבן חוץ לזמנו. אך האיסור בספר ויקרא הוא על שחיטת בעלי מום, ולא על מפגל?

אלא ששתי המצוות משלימות מסגרת כללית של איסורי מזבח. בעל מום הוא חסרון בחפצא של הקרבן, ואילו פיגול – במעשה ההקרבה, אך שניהם שייכים למסגרת כללית של פסול בקרבנות. בתור יצירת מסגרת הלכתית והשלמתה מגדיר הרמב"ן את איסור פיגול כמצווה מבוארת במובן מחודש. סוג זה של מצווה מבוארת שונה מהסוג שבפרק ז' בזה, שכאן מדובר במסגרת

20 לדעת הרמב"ן ותוס' בזבחים ב ע"ב ד"ה 'הא' – פיגול הוא בדיבור, בעוד שלרמב"ם הל' פסולי המוקדשין פ"ג ה"א די במחשבה, ויעוין במשנה למלך על הרמב"ם שם סיכום דעות הראשונים בזה.

21 שחיטה; קבלה; הולכה; זריקה.

הרב אברהם נחשון (קופרמן)

כללית, בעוד שבפרק הקודם דובר על אותה המצווה, שבתחילה הוטלה על המלוה בלבד, ובדברים חודשה גם ללוה.

פרק ט': רמז בארבעת החומשים ההופך למצווה מבוארת בדברים

בפרשה ראשונה של קריאת שמע (דברים ו', ז') נאמרה מצוות לימוד תורה לבנים: "וְשִׁנַּנְתֶּם לְבָנֵיךָ וְדַבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ".
כתב הרמב"ן:

"ושננתם לבניך" – גם אלה מצוות מבוארות נרמזו כבר²², כי מאחר שצויה במצוות, "חוקת עולם לדורותיכם" (ויקרא ג', יז), "ביני וביני בני ישראל אות היא לעולם" (שמות ל"א, יז), "זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריך" (בראשית י"ז, י), הנה אנחנו מצווים שידעו בנינו המצוות, ואיך ידעו אותם אם לא נלמדם?"

הרמב"ן רואה רמז למצוות לימוד תורה לבנים בארבעת החומשים, במצוות מילה; שבת; ובאיסור אכילת חלב ודם²³. והרי ניתן להבין את הפסוקים כמתייחסים לחובת המשך חלות המצווה לדורות, ולא לחובת הנחלתם והוראתם לבנים? אלא שהרמב"ן סבור שיש במצוות אלו רמז לתלמוד תורה לבנים. מהו הרמז?

הרמב"ן מחלק בין לשון 'חוקת עולם', לבין הלשונות: 'חוקת עולם לדורותיכם', 'ביני וביני בני ישראל אות היא לעולם'; 'זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריך'. משמעות הלשון הראשונה היא רק – חלות המצווה לדורות בניגוד למצוות שעה, בעוד שבמשונות האחרים כלול רמז למצוות תלמוד תורה. גם לשונות אלו אינם מפורשים, כי ברמת פשט הכתובים ניתן להבין כמתייחסים לחלות המצווה בלבד, אך רמז יש כאן.
ועוד שתי סיבות מדוע אין הדברים אלא רמז:

האחת – מצוות תלמוד תורה לבנים כוללת את כל תרי"ג המצוות, ואילו הביטויים הקשורים לחובת ההוראה מופיעים במצוות בודדות בלבד.

השניה – חובת תלמוד תורה כוללת חלקים נוספים מלבד המצוות: העומק,

22 לגבי לשון 'רמז' כתב הרמב"ן, בהשגתו לשורש א' של סהמ"צ לרמב"ם (מהדורת הרב שעוועל) ירושלים תשמ"א עמ' יט: "כי התורה תפרש, ותצוה, ותודיע, ותרמוז", ובביאור דבריו, פשוטו של מקרא הנ"ל, ח"ב עמ' 198-212.

23 הביטוי 'חוקת עולם לדורותיכם' מופיע פעמים נוספות בצורה זו, ובווריאציות שונות, במצוות נוספות, עין שמות כ"ז, כא; ויקרא י', ט; במדבר ט"ז, טו, ועוד.

הסברות והפסול שנמצאים גם בחלקי התורה שאינם הלכה למעשה²⁴; לימוד האגדה, האמונה ומחשבת ישראל; לימוד תורה ונ"ך; לימוד מוסר ולימוד פנימיות התורה.

לכן רואה הרמב"ן בפסוקי התורה שבארבעת החומשים רמז בלבד, ובמצוות 'ושננתם לבניך' מצווה מבוארת, המתייחסת לרמז שהופיע ב'תורה', והופכת למצווה בתרי"ג מצוות, וזוהי משמעות מחודשת למצווה מבוארת.

משמעות זו מופיעה גם במצוות מזוזה. בהמשך הפסוקים נאמר (דברים ו', ט): "וּכְתַבְתֶּם עַל מְזוֹזֹת בְּיִתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ". ביאר הרמב"ן: "והוסיף בכאן מצוות המזוזה, וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך" - שלא נזכרה. ואולי גם זו מבוארת, נרמזה שם במצוות 'ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפירך' (שמות י"ב, ט)."

לפי האפשרות הראשונה ברמב"ן מצוות מזוזה הינה מצווה מחודשת. אך לפי האפשרות השניה היא מצווה מבוארת. היכן נכתבה מצווה זו בתורה?

הרמב"ן עונה שהיא לא נכתבה אלא נרמזה, והרמז הוא במצוות תפילין(!) בפסוק: "והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפירך". כיצד ניתן לרמוז את מצוות מזוזה במצוות תפילין? הרמב"ן שואל מדוע לא הזכירו תפילין של ראש במפורש, אלא נאמר 'ולזכרון בין עיניך'? והתשובה שהוא עונה היא שהתורה באה לרמז, שהזכרון בין העיניים של תפילין של ראש בנוגע לתורה, למצוותיה ולקבלת עול מלכות שמים (=למען תהיה תורת ה' בפירך), מהווה הנחיה כללית לבצע מעשים שיזכירו לנו ערכים אלו. מתוך הנחיה כללית זו הרמזה, ולא כתובה במפורש במצוות תפילין של ראש, מתבארת מצוות מזוזה!

פרק י': מציאות או חובה מדאורייתא שאינה מצווה ההופכים למצווה

נתייחס עתה למצוות מינוי שופטים כפי שפירשה הרמב"ן. נאמר בספר דברים(ט"ז, יח):

"שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וְשֹׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשֹּׁפֵט צֶדֶק"

פירש הרמב"ן:

"ציוה בתורה, "עד האלהים יבא דבר שניהם" (שמות כ"ב, ח), "ונתן בפלילים" (שם כ"א, כב). אם כן מצוה שיהיו לישראל פלילים. וביאר בכאן שישימו השופטים בכל עריהם כאשר יתן להם השם את הארץ, כי בחוצה לארץ אינם חייבים למנות להם ב"ד, אבל כאשר יצעק המעוות יעמדו עליו הראויים לשפוט ובמשפטיהם ישפטוהו, או יעלה לארץ בזמנה ושם ישפטוהו במקום המשפט.

24 עיין בהקדמת שו"ת בית הלוי לספרו.

הרב אברהם נחשון (קופרמן)

והוסיף בכאן שוטרים, והם שיהיו נוגשים בדבר המשפט. ולפי זה אין ישראל שבחוצה לארץ מצווים למנות להם דיין בעיירות, וכן כתב הרב ר' משה (הל' סנהדרין פ"א ה"ב)²⁵.

לפי הרמב"ן, מצוות מינוי הדיינים נזכרת כבר בפרשת משפטים, ובספר דברים היא מבוארת במשמעותה הבסיסית²⁶ בשני רבדים נוספים: הראשון – תוספת הסבר וברור, והוא שהחובה היא רק בארץ ישראל, והשני – תוספת שלב ונדבך, והוא חובת מינוי שוטרים.

בעקבות יסודו העקרוני של הרמב"ן לפיו רוב המצוות בספר דברים הינן מצוות מבוארות, ניתן להציע ולומר, שחובת מינוי הדיינים המופיעה בפרשת משפטים אינה כלל מצווה בתרי"ג מצוות, אלא רק הזכרת המושג ההלכתי של שופטים שתוקפו הוא מהתורה. למה הדבר דומה? למצוות הקשורות לדיני טומאה, שהרמב"ם מנה אותן כמצוות²⁷, ואילו לדעת הרמב"ן הן מושג הלכתי מהתורה, עם גדרים מדוייקים, אך אינן מכלל תרי"ג המצוות. זו לשון הרמב"ן בהשגתו שם: "לא ראיתי להביא דין הטומאות בחשבון המצוות, לפי שהן רשות גמורה מכל צד, אין בהם עניין מצווה שתמנה". ולפי זה, המצווה בדברים מבוארת בכך שהיא הופכת מושג הלכתי המופיע בשאר החומשים למצווה.

קיימת אפשרות נוספת: ישנה חובה דאורייתא שאינה כלולה לא במצוות עשה ולא במצוות לא תעשה. בגלל כל מיני סיבות, ישנם דיני תורה שחובה לבצעם, אך לא הגיעו לכלל מצווה. הרמב"ם בשורשיו מנה מספר סיבות, למקרים בהם אי אפשר למנותם כמצוות בגלל סגנון הכתובים. כך ניתן לומר, שהפסוקים בפרשת משפטים "ונתן בפלילים" ו"עד האלהים יבא דבר שניהם" היוו חובה מהתורה, שלא הגיעה לכלל מצוות עשה.

סיכום

פתחנו את המאמר בשאלה על הגדרתה של 'מצווה מבוארת' לדעת הרמב"ן, שהרי אין אפשרות לומר שמאתיים המצוות המופיעות בספר דברים מהוות רק חזרה וביאור לאותן המצוות המופיעות בארבעת החומשים הראשונים. נוכחנו לדעת שהגדרתה של 'מצווה מבוארת' הינה רחבה, וכוללת בתוכה היבטים שונים ומגוונים של קשרים בין המצוות כפי שהן מופיעות בספר דברים לבין הופעתן בשאר החומשים.

25 בהמשך דבריו מביא הרמב"ן את המשתמע מהגמרא במכות, שיש חובת מינוי סנהדרין בחו"ל, אך לא בכל עיר אלא בכל פלך.

26 כמבואר בפ"א לעיל.

27 סהמ"צ מ"ע צו-קח.